

se strukturalistickým stanoviskem (i když na ně v otázkách komplementárního vztahu mezi historií a fikcí inde navazuje), že vše se děje v jazyce, uvádí: „cosi se stalo, a je stále třeba se to pokoušet rekonstruovat.“ Jinak řečeno: psaní dějin je umožněno dějinami, které se daly (RICOEUR 1993: 24–25).

Jak je historikům zřejmé, leccos z toho, čeho se Barthes dotýká, se ohlašovalo již v prvním období školy Annales (viz Marc Bloch a Lucien Febvre: pojem mentalit, studium mentalit a dějinných forem, interdisciplinarita). V sedmdesátých letech si můžeme připomenout medievalistu Georgese DUBYHO a jeho úvahy o rozdílných mentálních reprezentacích společnosti u středověkých historiků, které spíše vypovídají o moci kultury založené na písmu než o realitě dávné praxe. Čelné místo ve zkoumání rétorických zdrojů historické reprezentace lze na sklonku 20. století ovšem přisoudit Haydenu WHITOVÍ s jeho typologií hlubinných a zjevných struktur dějinné imaginace. — Odvažujeme se tvrdit, že jakkoli byla řada problémů i předtím známá (filozofie dějin, sémiotice, psychoanalýze) nebo rozpracovaná, teoretická pertinence, tvořivá „vyzývavost“ a myslitelský individualismus Rolanda BARTHESA patřily k stěžejním podnětům pro výzkumy a myšlení diskurzů a reprezentací, které po „Diskurzu dějin“ následovaly.

■ LITERATURA

BARTHES, Roland

1984/1967 *Le Bruissement de la langue* [Social Science Information/Informations sur les sciences sociales, vol VI-4, août]

MARCELLI, Miroslav

2001 *Příklad Barthes* (Bratislava: Kalligram)

RICOEUR, Paul

1993 *Život, pravda, symbol*; 2. upravené vydání, přel. J. Sokol a M. Rejchrt. (Praha: ISE, ed. Oikúmené)

2000 *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Seuil)

Roland Barthes | Diskurz historie

Formální popis souborů slov nadřazených větě (které pro pohodlnost označíme jako *diskurz*) není záležitostí současnosti: od Gorgia až po 19. století to byl vlastní předmět staré rétoriky. Nedávné pokroky lingvistiky mu nicméně dávají novou aktuálnost a nové prostředky: nyní je snad již možná lingvistika diskurzu, a vzhledem ke svým dopadům na literární analýzu (jejíž význam pro pedagogiku je dobře známý) dokonce představuje jeden z hlavních úkolů sémiologie.

Tato sekundární lingvistika musí hledat univerzálie diskurzu (pokud existují) v podobě jednotek a obecných kombinačních pravidel, ale současně s tím musí také rozhodnout, zda strukturální analýza umožňuje zachovat starou typologii diskurzů, zda je stále ještě legitimní stavět proti sobě diskurz poetický a diskurz románový, fikční vyprávění a vyprávění historické. Chtěli bychom zde předložit několik úvah právě ohledně tohoto posledního bodu: vyprávění o minulých událostech, jež je v naší kultuře počínaje starými Řeky obecně podrobováno sankcionování ze strany historické „vědy“, opatřováno nezbytně nutnou zárukou „skutečnosti“, ospravedlňováno „racionálními“ výkladovými principy, tedy je tato narace nějakým svým specifickým rysem, nějakou nezpochybnitelnou pertinencí skutečně odlišná od narace imaginární, jak ji můžeme nalézt v eposu, románu, dramatu? A pokud tento rys — tato pertinence — existuje, na jaké místo diskurzivního systému, na jakou úroveň vypovídání je třeba jej postavit? Při pokusu naznačit odpověď na tuto otázku zde volně a nijak vyčerpávajícím způsobem budeme sledovat diskurz několika velkých klasických historiků, např. Herodota, Machiavelliho, Bossueta a Micheleta.

1. VYPOVÍDÁNÍ

Především: za jakých podmínek je klasický historik doveden — či oprávněn — k tomu, aby ve svém diskurzu sám označil akt, jímž ten-

to diskurz vyslovuje? Jinými slovy, jaké *shiftery* (ve smyslu, jaký dal tomuto výrazu JAKOBSON 1963) umožňují na rovině diskurzu — a ne již jazyka — přechod od výpovědi k vypovídání (či naopak)?

Zdá se, že historický diskurz zahrnuje dva pravidelné typy *shifterů*. V prvním typu se soustřeďuje něco, co by bylo možno nazvat *shifterem naslouchání*. Tuto kategorii na rovině jazyka vymezil Jakobson pod jménem *svědectví* a v podobě vzorce $CeCa^1/Ca^2$: diskurz kromě sdělované události (*Ce*) zmiňuje současně akt informátora (Ca^1) a promluvu vypovídajícího, jež na tento akt odkazuje (Ca^2). Tento *shifter* tedy označuje jakoukoli zmínku o pramenech, svědectvích, jakýkoli odkaz k historikovi *naslouchání*, jímž historik zachycuje určité *jinde* svého diskurzu a vyslovuje je. Explicitní naslouchání je jistá volba, neboť je možné na ně neodkazovat; přibližuje historika k etnologovi, který se zmiňuje o svém informátorovi; tento *shifter* naslouchání tedy v hojně míře nacházíme u historiků-etnologů, jako je Herodotos. Jeho podoby se různí od vsuvek typu *jak jsem slyšel, pokud je nám známo*, až po *historický prézens*, tedy gramatický čas dokládající zásah mluvčího, a jakoukoli zmínku o historikově osobní zkušenosti; to je případ Micheleta, který „naslouchá“ francouzským dějinám na základě určitého osobního osvícení (červencová revoluce z roku 1830), k němuž ve svém diskurzu odkazuje. *Shifter* naslouchání očividně není pertinentním rysem historického diskurzu: často se s ním setkáváme v konverzaci a v některých formulích-devízách románové expozice (příběhy vyprávěné podle jistých fiktivních informátorů, kteří jsou v textu zmíněni).

Druhý typ *shifterů* pokrývá všechny zjevné znaky, jimiž vypovídající — v tomto případě historik — *uspořádává vlastní diskurz*, za pochodu jej obnovuje a pozměňuje, jedním slovem rozmísťuje v něm explicitní zachytivé body. Tento *shifter* je důležitý a „organizátorům“ diskurzu se může dostat rozličných výrazových podob; všechny je lze nicméně zredukovat na indikaci určitého pohybu diskurzu vzhledem k jeho tématu, anebo přesněji během rozvíjení tohoto tématu, tak trochu na způsob časových či lokativních deiktik *voici/voilà*;¹ ve vztahu k toku vypovídání tedy budeme mít: nehybnost (*jak jsme již řekli výše*), *yzestup* (*altius repetere, replicare da più alte luogo*), sestup (*ma ritómando all'ordine nostro, dico come...*), zastavení (*více již*

¹ Oba tyto výrazy mají význam místní i časový: zde je, tu je, tu máme atd., ale také např. *voici trois ans* — už je tomu tři roky atd. Pozn. překl.

o něm mluvit nebudeme), ohlášení (*a to jsou další pamětihodné skutky, které během své vlády učinil*). *Shifter* uspořádání nastoluje jeden nezanedbatelný problém, který tu můžeme jen naznačit: problém rodicí se z koexistence, či lépe řečeno ze vzájemného tření dvou časů: času vypovídání a času vypovídání tématu. Z tohoto tření vznikají významná diskurzivní fakta — uvedeme tři z nich. První odkazuje ke všem fenoménům způsobujícím zrychlení historie: stejný počet „stránek“ (pokládáme-li jej za hrubou míru času vypovídání) pokrývá různé úseky času (času tématu, o němž se vypovídá): v Machiavelliho *Florentských letopisech* táž jednotka míry (jedna kapitola) pokrývá tu několik století, tu zase slabých dvacet let; čím více se blížíme k době, kdy historik žije, tím více tlak vypovídání zesiluje a dějiny se zpomalují; není zde žádná izochronie — tím se implicitně útočí na linearitu diskurzu a nechává se vyvstat určitý potenciální „paragramatismus“ historické promluvy.² Druhý fakt rovněž svým způsobem připomíná, že ačkoli je diskurz materiálně vzato lineární, konfrontujeme-li jej s historickým časem, má za úkol, jak se zdá, tento čas prohlubovat: jedná se o to, co by bylo možné nazvat klikatou či zubatou historií: takto Herodotos u každé postavy, která se objevuje v jeho *Dějínách*, sestupuje k předkům tohoto nově přichozího, a poté se vrací k výchozímu bodu, aby postoupil o trochu dál — a začal znovu. A konečně třetí závažný diskurzivní fakt dokládá destruktivní úlohu *shifterů* uspořádání ve vztahu ke kronikářskému času historie: jedná se o různá zahájení historického diskurzu, o místa, kde se propojuje začátek vypovídání tématu a úvod vypovídání.³ Diskurz historie zná obecně vzato dvě formy zahájení: nejprve to, co bychom mohli nazvat performativním otevřením, neboť promluva je zde vskutku okázalým zakládajícím aktem; model tohoto zahájení je poetický, jde o ono *zpívám*, jaké používají básníci; tak například Joinville začíná své dějiny náboženským apelem („Ve jménu Boha všemohoucího já, Jehan, pán z Joinville, píši životní příběh našeho svatého krále Ludvíka“) a socialista Louis Blanc dokonce ne:

² V návaznosti na Julii KRISTEVU (1967) budeme výrazem *paragramatismus* (odvozeným od Saussurových anagramů) označovat zdvojené psaní, jež obsahuje dialog textu s jinými texty a postuluje určitou novou logiku.

³ Úvod (jakéhokoli diskurzu) nastoluje jeden z nejzajímavějších rétorických problémů v té míře, v jaké představuje kodifikaci různých podob narušení ticha a boj proti afázii.

pohrdne ani očistným introitem⁴ — natolik se v začátku promluvy vždy skrývá cosi nesnadného, řeckně posvátného; a konečně je zde jednotka mnohem běžnější, totiž Předmluva, akt charakterizovaný vypovídáním, jež je buď prospektivní, když ohlašuje diskurz, který teprve přijde, nebo retrospektivní, když tento diskurz posuzuje (to je případ oné velké Předmluvy, jíž Michelet korunoval svoje *Dějiny Francie*, když už byly zcela napsány i vydány). Připomenutí těchto několika jednotek má naznačit, že cílem vstupu vypovídání do historické výpovědi skrze organizační shiftery není ani tak dát historikovi možnost vyjádřit svou „subjektivitu“, jak se běžně říká, nýbrž spíše „komplikovat“ kronikářský čas historie tím, že bude konfrontován s jiným časem, jenž je časem diskurzu samotného a jež bychom pro zkrácení mohli nazvat časem papírovým (*temps-papier*); přítomnost explicitních znaků vypovídání v historické naraci by celkově vzato směřovala k „dechronologizaci“ historické „souslednosti“ a k obnovení, třeba jen v podobě reminiscence nebo nostalgii, komplexního, parametrického a veskrze nelineárního času, jehož hluboká prostоровost by připomínala mytický čas starých kosmogonií, jenž je rovněž bytostně spojen s promluvou básníka či věštce; shiftery uspořádání ve skutečnosti stvrzují — byť se tak děje prostřednictvím jistých racionálně se tvářících obezliček — prediktivní funkci historika: historik, jako nějaký činitel mýtu, potřebuje zdvojit kronikářské odvíjení událostí odkazy k vlastnímu času své promluvy, a to v té míře, v níž ví, co doposud nebylo vyprávěno.

Znaky (či shiftery), o nichž byla právě řeč, se vztahují výhradně na samotný proces vypovídání. Existují i jiné, které již nezmiňují akt vypovídání, nýbrž — podle Jakobsonovy terminologie — jeho protagonisty (Ta), tedy jeho adresáta a mluvčího. Nezanedbatelným a značně záhadným faktem je, že literární diskurz obsahuje jen velmi zřídka znaky „čtenáře“; lze dokonce říci, že se vyznačuje tím, že jde — zdánlivě — o diskurz bez *ty*, přestože celá struktura tohoto diskurzu ve skutečnosti implikuje určitý „subjekt“ četby. V historickém diskurzu znaky destinace zpravidla chybí: najdeme je jen tehdy, když se Dějiny předkládají jako určitá lekce; to je případ Bossue-

⁴ „Nežli jsem se chopil pera, přísně jsem zkoumal sebe sama, a poněvadž jsem v sobě nenalezl ani předpojatou náklonnost, ani nelítostný hněv, mnil jsem, že budu s to posuzovat lidi i věci, aniž bych nedostal spravedlnosti a aniž bych zrazoval pravdu“ (BLANC 1842).

ových *Světových dějin*, diskurzu, který vychovatel výslovně adresuje princovi, svému žáku; a i toto schéma je v jistém smyslu možné jen v té míře, v jaké má Bossuetův diskurz homologicky reprodukovat diskurz, který lidem adresuje sám Bůh, a to právě v podobě Dějin, jež jim dává: jediné proto, že lidské Dějiny jsou Božím Písmem, může Bossuet, zprostředkovatel tohoto písma, ustavit vztah destinace mezi mladým princem a sebou samým.

Znaky mluvčího (či adresáta) jsou očividně mnohem četnější; je třeba k nim přiřadit všechny fragmenty diskurzu, v nichž se historik, prázdný subjekt vypovídání, poznenáhlu vyplňuje rozličnými predikátami, které ho mají založit jakožto *osobu*, jež je obdařena jistou psychologickou plností nebo (toto slovo je vzácně obrazné) jistou obsažeností (*contenance*). Naznačíme zde jednu specifickou formu tohoto „vyplňování“, jež bezprostředněji spadá do oblasti literární kritiky. Běží o případy, kdy má mluvčí v úmyslu „vytrátit se“ ze svého diskurzu a kdy v důsledku toho vzniká systematická nepřítomnost jakéhokoli znaku poukazujícího k vysílateli historického sdělení: dějiny, hokoli znaku poukazujícího k vysílateli historického sdělení: dějiny, jak se zdá, se vyprávějí docela samy. Tento akcident udělal úspěšnou kariéru, protože ve skutečnosti odpovídá takzvanému „objektivnímu“ historickému diskurzu (do něhož historik nikdy nezasahuje). V tomto případě vypovídající vlastně anulují svou vášněmi obdařenou osobnost, avšak nahrazuje ji jinou osobou, osobou „objektivní“: subjekt ve své plnosti přetrvává, ale přetrvává jakožto subjekt objektivní; právě toto Fustel de Coulanges význačně (a dosti naivně) nazýval „bezúhonností Dějin“. Objektivita — či nepřítomnost znaků vypovídajícího — se na úrovni diskurzu tedy jeví jako jedna zvláštní forma imaginárna, jako produkt toho, co by bylo možno nazvat referenční iluzí, neboť historik zde má v úmyslu nechat referent, aby mluvil sám od sebe. Tato iluze není charakteristická jen pro historický diskurz: kolik spisovatelů — v době realismu — si představuje, že jsou „objektivní“, protože v diskurzu potlačují znaky zájmena *já!* Lingvistika ve spojení s psychoanalýzou nám v současnosti toto privátní vypovídání v mnohém objasňuje: víme, že i absence znaků také něco značí. Abychom rychle ukončili tuto část věnovanou vypovídání, je třeba zmínit zvláštní případ — který Jakobson v mřížce svých shiftérů na úrovni jazyka rovněž naznačil —, kdy mluvčí diskurzu je zároveň účastníkem vypovídání procesu, kdy je protagonista výpovědi též jako protagonista vypovídání (Te/Ta), kdy se historik, který je akteurem události, stává někým, kdo o ní vypráví: například Xenofon, který se podílel na návratu deseti tisíc, a poté se stal jeho histori-

kem. Nejvýmluvnějším příkladem tohoto propojení vypovídání a vypovídajícího *já* je nepochybně Césarovo *on*. Toto slavné *on* náleží k výpovědi; když se César explicitně stává vypovídajícím, přechází k *my* (*ut supra demonstravimus*). Césarovské *on* se na první pohled jeví jako utopené mezi ostatními účastníky procesu, o němž se vypovídá, a z tohoto důvodu v něm byl spatřován svrchovaný znak objektivnosti; zdá se však, že by je bylo možno formálně diferencovat. Jak? Tím, že si všimneme, že jeho predikáty podléhají neustálé selekci: cesárovské *on* snáší pouze některá syntagmata, která by bylo možno označit jako syntagmata vůdce (*udělit příkazy, zasedat u soudu, navštívit, dát udělat, poblahopřát, vysvětlit, myslet*) a která mají ve skutečnosti velmi blízko k jistým performativům, v nichž promluva splývá s aktem. Existují i jiné příklady tohoto *on*, někdejšího aktéra a současného vypravěče (zejména u Clausewitze): ukazují, že volba neosobního zájmena je pouze rétorické alibi a že skutečné postavení vypovídajícího se ukazuje ve volbě syntagmat, jimiž své někdejší činy obklopuje.

2. VÝPOVĚĎ

Historickou výpověď musí být možné podrobit určitému rozčlenění, jehož účelem je vytvořit jednotky obsahu, které se potom dají klasifikovat. Tyto jednotky obsahu představují to, o čem historie mluví; jakožto signifikáty nejsou ani čistým referentem, ani úplným diskurzem: jejich soubor je tvořen rozčleněným, pojmenovaným, již srozumitelným referentem, jenž však dosud není podřízen syntaxi. Tyto třídy jednotek se zde nepokusíme hlouběji zkoumat — taková práce by byla předčasná. Omezíme se na několik předběžných poznámek.

Historická výpověď, stejně jako výpověď větná, zahrnuje aktanty (*existents*) a děje (*occurents*), jistá jsoucna, entity a jejich predikáty. Nuže, už díky prvnímu zkoumání můžeme předvídat, že jedny i druhé (odděleně) mohou vytvářet relativně uzavřené, a v důsledku toho zvládnutelné výčty, jedním slovem *soubory*, jejichž jednotky se nakonec opakují prostřednictvím kombinací, jež jsou samozřejmě proměnlivé; tak například aktanty u Herodota se redukuje na dynastie, vládce, vojevůdce, vojáky, národy a místa, zatímco děje se redukuje na činnosti jako devastovat, podrobit si, uzavřít spojenectví, uskutečnit výpravu, vládnout, užít strategické lsti, poradit se s orákulem atd. Tyto soubory, které jsou (relativně) uzavřené, musejí podléhat jistým pravidlům substituce a transformace a musí být možné je strukturovat — tako-

vý úkol je samozřejmě snazší či obtížnější, to záleží na historikovi; herodotovské jednotky například zhusta závisejí na jediném lexiku, totiž na lexiku války; otázkou by bylo zjistit, zda u moderních historiků máme očekávat složitější spojení odlišných lexik a zda historický diskurz dokonce i v tomto případě není vposledku vždy založen na pevných souborech (je lepší mluvit o *souborech*, nikoli o *lexikách*, neboť se zde pohybujeme výhradně na rovině obsahu). Machiavelli, jak se zdá, tuto strukturu vytušil: na začátku *Florentských letopisů* prezentuje svůj „soubor“, tj. výčet právních, politických a etnických objektů, které potom budou v naraci využívány a kombinovány.

V případech rozvolněnějších souborů (u méně archaických historiků než Herodotos) mohou jednotky obsahu nicméně získat pevnou strukturaci nikoli ze strany lexika, nýbrž autorovy osobní tematiky; tyto tematické (navracející se) objekty jsou četné u romantického historika, jako byl Michelet, ale velice snadno je lze najít i u autorů pokládaných za autory intelektuální: u Tacita je takovou osobní jednotkou *fama* a Machiavelli staví své dějiny na tematické opozici mezi *mantenere* (sloveso odkazující k základní energii člověka, který vládne) a *ruinare* (jež naopak implikuje logiku úpadku věcí — srov. RAIMONDI 1966). Je nabíledni, že skrze tyto tematické jednotky, uvězněné nejčastěji v jednom slově, dospějeme k jednotkám diskurzu (a ne již jen obsahu); takto se dostáváme k problému pojmenování historických objektů: slovo může úsporně vyjádřit nějakou situaci či sled činností; posiluje strukturaci v té míře, v níž — promítnuto do obsahu — je samo jakousi malou strukturou; takto Machiavelli používá slovo *spiknutí*, aby si ušetřil vysvětlování složitého faktu, který označuje jedinou možnost boje, jež zůstává, když nějaká vláda zvítězí nad všemi otevřeně vyhlášenými nepřátelstvími. Pojmenování posiluje strukturu diskurzu tím, že umožňuje jeho pevnou artikulaci; pevně strukturované historie jsou historie substantivní: Bossuet, pro něhož jsou dějiny lidí strukturovány Bohem, v hojně míře používá poslušnosti substantivních zkratk.⁵

Tyto poznámky se týkají jak aktantů, tak dějů. Historické procesy samy o sobě (ať je jejich terminologické rozvíjení jakékoli) na-

⁵ Příklad: „Především zde vidíme nevinnost a moudrost mladého Josefa... ; jeho tajemné sny... ; jeho žárlivé bratry... ; prodání tohoto velkého muže do otroctví... ; věrnost, již zachovává svému pánu... ; jeho obdivuhodnou cudnost; pronásledování, které mu přivodí; jeho věznění a jeho neochvějnost...“ (BOSSUET 1961: 674).

stolují — mezi jinými — zajímavý problém: problém svého statutu. Status určitého procesu může být asertivní, negativní, interogativní. Nuže, status historického diskurzu je jednotně asertivní, konstativní; historický fakt je jazykově spojen s jistým privilegiem bytí: vypravuje se o tom, co bylo, nikoli o tom, co nebylo nebo co bylo pochybné. Krátce řečeno, historický diskurz nezná negaci (nebo jen velice zřídka a okrajově). Je zvláštní — leč příznačné —, že tento fakt lze uvést do vztahu s dispozicí, jakou nacházíme u vypovídajícího, jenž má s historikem pramálo společného, totiž u psychotika, neschopného přeměnit výpověď do negativní podoby (IRIGARAY 1967); lze říci, že „objektivní“ diskurz (to je případ pozitivistické historie) je v jistém smyslu v podobné situaci jako diskurz schizofrenický; v obou případech dochází k radikální cenzuře vypovídání (a pouze pocit této cenzury umožňuje negativní transformaci), k masivnímu uplývání diskurzu směrem k výpovědi, ba dokonce (v případě historika) směrem k referentu: není zde nikdo, kdo by převzal odpovědnost za výpověď.

Máme-li přistoupit k dalšímu zásadnímu aspektu historické výpovědi, musíme se krátce zmínit o třídách jednotek obsahu a jejich posloupnosti. Podle toho, co naznačuje první sonda, jsou tyto třídy přesně stejné jako ty, o nichž jsme se domnívali, že je můžeme nalézt ve fikčním vyprávění (srov. BARTHES 1966). První třída pokrývá všechny segmenty diskurzu, které poukazují k implicitnímu signifikátu podle určitého metaforického procesu; například Michelet popisuje pestrobarevné oděvy, deformace erbů a mísení architektonických stylů na počátku 15. století jako různé signifikanty jediného signifikátu, jímž je mravní rozpolcenost na sklonku středověku; tato třída je tedy třídou indicií či přesněji znaků (je velmi bohatě zastoupena v klasickém románu). Druhá třída jednotek je tvořena zlomky diskurzu, jejichž povaha je vyvozovací, sylogická či přesněji **entymematická**, protože se skoro vždycky jedná o sylogismy nedokonalé a přibližné.⁶ **Entymémy**⁷ nejsou charakteristickým rysem historického diskurzu; často se vyskytují v románu, kde jsou příběhová rozvět-

⁶ Zde je sylogické schéma jedné pasáže z Micheleta: 1. Aby byl lid odvrácen od revolty, je třeba ho nějak zaměstnat. 2. Nejlepší prostředek je předhodit mu nějakého člověka. 3. Panovníci si tedy vybrali starého Aubriota atd. (MICHELET 1894).

⁷ Entyméma je takový deduktivní soud, u něhož není výslovně vyjádřena některá z jeho premis. Pozn. překl.

vení v očích čtenáře zpravidla odůvodňována pseudovyvozováním sylogického typu. Entyméma do historického diskurzu vkládá určitou nesymbolickou srozumitelnost, a právě v tomto ohledu je zajímavá: přetrvává i v nedávno sepsaných historiích, jejichž diskurz se snaží rozejít s klasickým, aristotelským modelem? A konečně třetí třída jednotek — a to nikoli zrovna třída bezvýznamná — zahrnuje to, co se od Proppových časů označuje jako „funkce“ vyprávění neboli kardinální body, v nichž příběh může nabrat jiný směr; tyto funkce jsou syntagmaticky uskupeny do uzavřených, logicky strukturovaných posloupností čili sekvencí; třeba u Herodota několikrát najdeme sekvenci *Věštba*, složenou ze tří členů, z nichž každý je alternativní (poradit se, nebo ne, odpovědět, nebo ne, řídit se, nebo ne) a které od sebe mohou být odděleny jinými jednotkami, jež do dotyčné sekvence nepatří: tyto jednotky jsou buď členy jiné sekvence, takže potom jde o schéma vzájemného překrývání, anebo mají podobu drobnějších rozšíření (informace, poukazy), takže potom jde o schéma katalýzy, která vyplňuje štěrbinu mezi hlavními jádry.

Když těchto několik poznámek ke struktuře výpovědi — možná příliš hrubě — zobecníme, můžeme naznačit, že historický diskurz osciluje mezi dvěma póly podle příslušné hustoty svých indicií a svých funkcí. Když u nějakého historika převládají jednotky indiciální (odkazující v každém okamžiku k implicitnímu signifikátu), historie je vlečena směrem k metaforické formě a sousedí s lyrikou a symbolismem: to je třeba Micheletův případ. Když naopak mají navrch funkční jednotky, historie nabývá metonymické podoby a podobá se eposu: jako čistý příklad této tendence bychom mohli uvést narativní historii Augustina Thierryho. Po pravdě řečeno existuje ještě třetí Historie: ta, jež se strukturou svého diskurzu snaží reprodukovat strukturu rozhodnutí, uskutečněných protagonisty líčeného procesu; v takové historii dominují úsudky; jde o historii reflektivní, kterou lze rovněž nazvat historií strategickou, a jejím nejlepším příkladem by byl Machiavelli.

3. SIGNIFIKACE

Nemá-li historie nic značit, je třeba, aby se diskurz omezil na čistou nestrukturovanou řadu záznamů: to je případ chronologií a análů (v ryzím slova smyslu). V již konstituovaném („rozprostřeném“, dalo by se říci) historickém diskurzu líčená fakta nevyhnutelně fungují buď jako indicie, nebo jako jádra, jejichž souslednost sama má indi-

ciální hodnotu; a i kdyby fakta sama byla prezentována anarchicky, značila by přinejmenším anarchii a odkazovala by k jisté negativní ideji lidských dějin.

Signifikáty historického diskurzu mohou zaujímat alespoň dvě různé úrovně. Nejprve je zde úroveň, jež je imanentní vyprávěnému tématu; tato úroveň si podržuje všechny významy, jež historik vědomě dává faktům, která uvádí (pestrost oděvů v 15. století u Micheleta, význam jistých střetů u Thukydidů atd.); sem mohou patřit morální či politická „ponaučení“, která vypravěč z některých epizod vyvozuje (u Machiavelliho, u Bossueta). Pokud se v tomto „ponaučení“ pokračuje, dospěje se na druhou úroveň, na úroveň signifikátu, jenž je vůči veškerému historickému diskurzu transcendentní, jenž je předáván historikovou tematikou, a jsme tedy oprávněni ztotožnit jej s formou signifikátu; například sama nedokonalost narativní struktury u Herodota (zrozená z jistých neuzavřených sousledností faktů) nakonec poukazuje k určité filozofii Dějin, spočívající v podřízenosti lidského světa zákonu bohů; anebo třeba u Micheleta je konečným smyslem velmi pevné strukturace specifických signifikátů, artikulovaných v opozicích (antiteze na úrovni signifikantu), jakási manicheistická filozofie života a smrti. Proces signifikace směřuje v historickém diskurzu naší civilizace vždy k „vyplnění“ smyslu Dějin: historik je ten, kdo neshromažďuje ani tak fakta, jako spíše signifikanty, které líčí, tj. uspořádává je za účelem ustavení určitého pozitivního smyslu a vyplnění prázdnoty čisté souslednosti.

Jak vidno, historický diskurz je samotnou svou strukturou, aniž by bylo třeba dovolávat se obsahové substance, v zásadě ideologickým výtvořem či přesněji výtvořem imaginárním, platí-li, že imaginárno je řeč, již mluví diskurz (čistě jazykové entity) „vyplňuje“ subjekt vyprávění (entitu psychologickou nebo ideologickou). Chápeme potom, že pojem historického „faktu“ často vyvolal tu či onde jistou nedůvěru. Již Nietzsche říkával: „Žádná fakta o sobě neexistují. Vždy je třeba nejprve nastolit nějaký smysl, aby mohl existovat nějaký fakt.“ Od okamžiku, kdy do hry vstupuje řeč (a cožpak někdy řeč do hry nevstupovala?), může být fakt definován pouze tautologicky: zaznamenané vychází ze zaznamenaného, ale zaznamenané je — počínaje Herodotem, u něhož toto slovo ztratilo svůj mytický význam — vždy jen tím, co je hodno zapamatování, tedy co je hodno zaznamenání. Takto se dostáváme k paradoxu, který vládne veškeré pertinenci historického diskurzu (ve vztahu k jiným typům diskurzu): fakt má vždy jen jazykovou existenci (jakožto člen urči-

tého diskurzu), a přesto všechno probíhá tak, jako by tato existence nebyla než docela obyčejnou „kopíí“ jiné existence, situované do oblasti mimo strukturu, totiž kopíí „skutečnosti“. Tento diskurz je nepochybně jediný, v němž je referent nahlížen jako něco, co stojí vně diskurzu, aniž by ovšem bylo kdy možné k němu dospět mimo tento diskurz. Je tedy třeba klást si s větší přesností otázku, jaké je místo „skutečnosti“ v diskurzivní struktuře.

Historický diskurz předpokládá, lze-li to tak říci, dvojí operaci, a to velice mazanou. V první fázi (tato dekompozice je samozřejmě jen metaforická) je referent oddělen od diskurzu, stává se něčím vůči němu vnějším, něčím pro tento diskurz zakládajícím, něčím, co ho má údajně ovládat: je to fáze *res gestae*, přičemž diskurz se předkládá prostě jako *historia rerum gestarum*: ve druhé fázi je to však sám signifikát, jenž je odstrkovan a přimísen k referentu; referent vstupuje do přímého vztahu se signifikantem a diskurz, který má za úkol prostě vyjadřovat skutečnost, se domnívá, že si ušetří základní součást imaginárních struktur, již je signifikát. Stejně jako každý diskurz s „realistickým“ nárokem i diskurz historie takto věří, že zná jen sémantické schéma se dvěma členy, totiž referentem a signifikantem; (iluzorní) směšování referentu a signifikátu definuje, jak známo, *sebereferenční* diskurzy, například diskurz performativní; dá se říci, že historický diskurz je zfalšovaný diskurz performativní, v němž je zdánlivý konstativ (deskriptiv) ve skutečnosti pouze signifikantem mluvního aktu jakožto aktu autoritativního.⁸

Jinými slovy, „skutečnost“ je v „objektivní“ historii vždy jen nevyjádřeným signifikátem, schovaným za zdánlivou všemohoucností referentu. Tato situace definuje to, co by bylo možno nazvat *efektem skutečnosti*. Vyřazení signifikátu mimo „objektivní“ diskurz, takže zde proti sobě zdánlivě stojí „skutečnost“ a její vyjádření, nevyhnutelně produkuje nový smysl, neboť opět jednou platí, že jakákoli absence nějakého prvku v nějakém systému má sama svůj význam. Tímto novým smyslem — který platí pro celý historický diskurz a který konečně definuje jeho pertinenci — je skutečnost sama,

⁸ Tuto referenční iluzi či toto směšování referentu a signifikátu vyjádřil s mimořádnou neviností a naivitou Thiers, čímž ustavil ideál historika: „Být prostě pravdomluvný, být tím, čím jsou věci samy, nebýt nic víc než ony, nebýt jinak než skrze ně, nebýt než jako ony, být stejně tolik jako ony“ (cit. in JULLIAN 1897: LXIII).

nenápadně přeměněná na hanebný signifikát: historický diskurz nenásleduje skutečnost, nýbrž ji pouze označuje, přičemž neustále opakuje „toto se stalo“, aniž by toto tvrzení mohlo kdy být něčím jiným než signifikací nadaným rubem veškeré historické narace.

Prestiž onoho „toto se stalo“ má vpravdě historický význam a šíří. Celá naše civilizace má jistou zálibu v efektu skutečnosti, zálibu, jejímž dokladem je vývoj specifických žánrů, jako třeba realistický román, intimní deník, dokumentární literatura, novinové zprávy, muzeum historických památek, výstava starobylých předmětů, a především masový rozvoj fotografie, jejímž jediným pertinentním rysem (narozdíl od kresby) je právě to, že značí, že k zobrazené události skutečně došlo (srov. BARTHES 1964). Relikvie je sekularizována a neuchovává si již žádné posvátno, ne-li snad právě to posvátno, které je spjato se záhadou toho, co bylo, co již není a co se přesto předkládá ke čtení jako přítomný znak mrtvé věci. Profanace relikvií je naproti tomu vlastně zničením skutečnosti samé, a to na základě náhledu, že skutečnost je vždy jen určitým smyslem, který lze zrušit, když tomu dějiny chtějí a když vyžadují skutečnou subverzi samotných základů civilizace.⁹

Chápeme, že ve výsadním momentu, kdy se historie, odmítajíc přijmout skutečnost jakožto signifikát (nebo odloučit referent od jeho prostého tvrzení), pokusila konstituovat coby žánr, dospěla k tomu, že v „prostém a obyčejném“ uvádění faktů bude vidět nejlepší důkaz těchto faktů a že bude ustavovat naraci jako privilegovaný signifikant skutečnosti. Augustin Thierry se stal teoretikem této narativní historie, čerpající svou „pravdu“ ze samotné péče o svou naraci, z architektury svých artikulací a z četnosti svých expanzí (označovaných shodou okolností jako „konkrétní detaily“).¹⁰ Takto se uzavírá paradoxní kruh: narativní struktura, vypracovaná v tyglíku fikcí (skrže mýty a první eposy), se stává současně znakem i důkazem skutečnosti. Jsme tedy s to pochopit, že vybledání (ne-li přímo zmizení) narace

⁹ Takový smysl je nepochybně třeba připsat — nezávisle na veškeré subverzi ve vlastním smyslu náboženské — gestu Rudých gard, které znesvětily chrám na místě, kde se narodil Konfucius (leden 1967); připomeňme, že výraz „kulturní revoluce“ vyjadřuje, byť velice špatně, „zničení základů civilizace“.

¹⁰ „Bylo řečeno, že cílem historika je vyprávět, nikoli dokazovat; nevím, ale jsem si zcela jist, že nejlepší druh důkazu v oblasti historie, důkaz, jenž je nejspíše schopen zaujmout a přesvědčit každého ducha, důkaz umožňující co nejméně nedůvěry a zanechávající nejméně pochybností, je úplné vylíčení...“ (THIERRY 1851: 227).

v současné historické vědě, pokoušející se mluvit o strukturách spíše než o chronologiích, implikuje daleko víc než jen obyčejnou změnu historické školy: implikuje skutečnou ideologickou přeměnu; historická narace umírá, poněvadž znakem Dějin v současnosti není ani tak skutečnost, jako spíše inteligibilita.

Přeložil Josef Fulka

■ LITERATURA

BARTHES, Roland

1964 „La rhétorique de l'image“; *Communications*, č. 4, listopad [přetištěno v *Obvie et obtus* 1982]

1966 „Introduction à l'analyse structurale du récit“; *Communications*, č. 8, listopad [česky: „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“; in: P. Kysloušek (ed.): *Znak, struktura, vyprávění*, Brno, Host 2002, s. 9–43]

BLANC, L.

1842 *Histoire de dix ans*, 6 sv. (Paris: Pagnerre)

BOSSUET

1961 *Discours sur l'Histoire universelle*; in: *Oeuvres* (Paris: Gallimard; „Bibl. de la Pléiade“)

IRIGARAY, L.

1967 „Négation et transformation négative dans le langage des schizophrènes“; *Langages*, č. 5, březen, s. 84–98

JAKOBSON, Roman

1963 *Essais de linguistique générale*, kap. IX (Paris: Minuit)

JULLIAN, Camille

1897 *Extraits des historiens français du XIXe siècle* (Paris: Hachette)

KRISTEVA, Julia

1967 „Bakhtin, le mot, le dialogue et le roman“; *Critique*, č. 239, duben, s. 438–465 [česky „Slovo, dialog a román“; in: *Slovo, dialog a román* (Praha: Sofis 1999), s. 7–32]

MICHELET, Jules

1894 *Histoire de France. Moyen-âge*, sv. III, kniha VI, kap. II (Paris, E. Flammarion)